

Yslamdan öňki türk taryhynyň tradision ýörelgesi bolan türbedarlyk hakynda

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Yslamdan öňki türk taryhynyň tradision ýörelgesi bolan türbedarlyk hakynda İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK TARİHİNİN KÖKLÜ GELENEĞİ TÜRBEDARLIK HAKKINDA

İslâmiyet öncesi Türk kültür hayatının önemli bir unsurunu oluşturan ölüm, ölümden sonra hayat anlayışı ve bu konudaki inanışlar Türk mezar yapıları, gömü adetleri ve törenlerle ilgili bir çok geleneği oluşturmıştır. Yapılan çeşitli arkeolojik araştırmalar sonunda kurganların şekilleri, boyutları, mezar odaları tespit edilmiş, kurgan içine bırakılan eşyaların incelenmesi sonucunda ise Türklerin ölüm ile ilgili inanışları genel olarak açıklığa kavuşmuştur. Bununla beraber Çin kaynaklarından yapılan yeni tercümeler bugüne kadar üzerinde durulmamış bazı geleneksel kurumların varlığını işaret eder niteliktedir.

Bilindiği üzere eski Türkler atalarına ait kurganlara son derecede önem verir, başkalarının, özellikle de düşmanların onları bozarak saygısızlıkta bulunmasını en büyük hakaretlerden biri olarak görürlerdi. Bu konudaki en bilinen örnek Avrupa Hunlarına aittir. Attila, atalarına ait mezarların Margos Piskoposu tarafından soyulmasını savaş sebebi addetmiş ve derhal I. Balkan seferini (441-442) başlatmıştı[1]. Asya Hunları döneminde ise Wu-huan kabilesinin Hunlara karşı isyan başlattıklarında Hun ch'an-yülerinin mezarlarına saldırmış oldukları görülür. İskitler hakkında verilen bilgilerde de bu geleneğin bir başka benzerini bulmak mümkündür. Onlar, savaşa girmelerindeki en büyük nedenin babalarının mezarını savunmak olduklarını söylerlerdi[2]. Kurganların soyulma ve tahrip edilme sebepleri yalnızca

içindeki değerli eşyalar değildir. Bu tip olaylar genellikle gücün ve iktidarın kimde olduğunun bir göstergesi olan “düşmana meydan okuma” davranışı olarak da kendini sıkça gösterir. Örneğin IV, yüzyılda merkezi Çin toprakları üzerinde kurulmuş olan Hunların İlk Chao Devleti (M.S. 304-M.S. 329) zamanında Hun İmparatorunun ölümü üzerine tahtı ele geçiren bir isyancı, imparator ailesi olan Liu ailesinden yaşlı genç, kadın erkek demeden pek çok kişiyi katletmiş, eski imparator Liu Yüan ve Liu Ts’ung’un kurganlarını tahrip ederek atalar türbesini yakmıştı. Durum o kadar korkunç ve vahimdi ki kaynaklar bunu “Ruhların ağlama sesleri binlerce kilometre uzaklara yayıldı” diye ifade etmişlerdir.[3]

Kurganlara duyulan bu saygı ve önemin Orta ve Kuzey Asya kavimlerinde görülen “Atalar Kültü”nden kaynaklandığı açıkça görülmektedir. O halde burada soracağımız en doğru soru şu olmalıdır: Ataları bu kadar önemli kılan ve atalar kültünü doğuran şey nedir?

Bu sorunun cevabı için elbette ki öncelikle Şamanizm’in derinliklerine inmemiz gerekmektedir.

Altay Türklerinin yaradılış efsanesine göre Yer ve Gök yaratılmadan önce her şey sudan ibaretti. İnsanoğullarının atası ve bütün varlıkların başlangıcı olan en büyük tanrı Kayra Han kendine benzer bir varlık yaratır ve ona “Kişi” adını verir. Böylece ikisi birlikte suların üzerinde uçarak gezinirler. Ancak bir süre sonra Kişi, yaratıcısı Kayra Han ile boy ölçüşmeye kalkışınca uçuş yeteneğini aniden kaybeder ve sulara gömülür. Kayra Han onun artık uçamadığını görünce onu kurtarmak amacıyla yeri yaratmak ister. Kişiye ağzıyla derinliklerden toprak çıkarmasını emreder. Çıkan toprağı suyun yüzüne serpiştirir ve böylece yeryüzü yaratılır. Fakat Kişi bu durumda bile yaratıcısından gizli işler çevirmeye kalkar ve ağzında gizlediği toprakla kendine ait bir yer yapmayı düşünür. Ancak sudan çıkınca toprak şişmeye bağlar. Öylesine şişer ki, Kişi nefes alamaz hale gelir. Kayra Han onu kurtarmak için derhal tükürmesini emreder. Kişinin tükürdüğü bu topraklar her yere sıçrar ve bunlar dağları, tepeleri meydana getirir. Kayra Han. Kişi’yi kurtarır kurtarmasına ama

çok kızırgındır ve ceza olarak onu ışıklar diyarından yeraltına kovar, adını "Erlik" olarak değiştirir. Yeryüzüne ise başka kişiler yaratarak yerleştirir. Erlik yine de uslanmaz, bu kez de yeryüzündeki kişileri baştan çıkarmaya kalkar. Sabrı taşan Kayra Han Erlik'i yeraltının üçüncü katına yollar ve kendisi için de on yedi katlı gökyüzünü yaratır[4].

Tengere Kayra Han Gökyüzü'nün en üst katında oturur. On altıncı katta ise altın bir dağ üzerinde yaşayan ve altın bir tahtta oturan Bay Ülgen yaşar. Dokuzuncu kat Kudretli Kızagan Tengere'ye aittir. Mergen[5] Tengere ile Güneş Ana yani Kunene yedinci katta otururlar. Altıncı katta Ay Baba, beşinci katta ise Kuday Yayıcı bulunur. Bay Ülgen'in iki oğlu insanların hamisi Yayık[6] ve May Tere, göğün üçüncü katındadır. Bu katta Suro Dağı ve Sut-Ak-Golu, yedi Kuday, tebaaları, Yayıcılar[7] koruyucu melekler ile iyilik yapmış insanların ruhları vardır. Bu ruhlar halen yaşamakta olan insanların ölmüş atalarının ruhlarıdır ve yeryüzünde yaşayan ardıları ile tanrılar arasında aracılık yaparlar.[8] Yaşayan insanla onun ölmüş cetleri arasında sıkı bir ilişkinin bulunması eski Türk inancını diğer dinlerden ayıran en büyük özellik olarak kabul edilir. Gök ve yer katlarında yaşayan bütün tanrılar yaratan, yaşatan ve koruyan varlıklar olarak bilinirler. İnsan bu tanrılarla doğrudan iletişim kuramaz, bir aracıya ihtiyaç duyar. İşte bu aracılar onların iyi atalarının ruhlarıdır, İnsanlar dokuz ced ataları tarafından korunurlar. İstek ve dileklerinin yerine getirilmesi için atalarını aracı koyarak tanrıya ulaşmaya çalışırlar. Ancak bunun için başka bir aracıya ihtiyaç vardır. Bu yetenek ise ancak bir kamda bulunur. Kam bir davul vasıtasıyla ve ataların gücü yardımıyla Yer-su ruhlarını yardıma çağırır[9].

Zor durumlarda, belaların savulmasında, hastalıkların kovulmasında, çeşitli dilek ve isteklerde tanrılardan yardım alabilmenin yolunun ölmüş atalarının aracılığından geçmesi gerekliliği atalar kültünü oluşturmuş, dolayısıyla ölmüş kişilerin kişisel eşyalarına ve mezarlarına da saygıyı kaçınılmaz olarak beraberinde getirmiş olmalıdır.

Göktürklerin Türeyiş efsanesine göre A-shi-na kabilesi düşman

tarafından kıyıma uğramış, kurtulan tek erkek çocuk ise elleri ve ayakları kesilerek bataklıkta ölüme terkedilmiştir. Bir dişi kurt onu korumasına almış beslemiş ve böylece ölümden kurtarmıştır. Daha sonra ise kaçtıkları bir mağarada bu çocuktan on erkek evlat dünyaya getirmiştir. Göktürkler bu inanç doğrultusunda her yıl soylarının çıktıklarına inandıkları bu mağarada toplanarak atalarının ruhlarına kurban törenleri yaparlardı. Göktürklerin bu mağarayı atalarının doğduğu kutsal mekan olarak kabul ettikleri ve atalar kültünün uzantısı olan anma törenlerini bu mağarada yaptıkları görülmektedir.[10]

Kurganların içine koyulan gündelik yaşam eşyalarının yanı sıra yüksek mevkiden olanlara ait kurganlara bırakılan değerli eşya ve mücevherler yabancı kültürlerle ait insanların dikkatini her zaman çekmiştir. Bu değerli eşyaları çalmak için kurganlara zarar verilmesi sıkça rastlanan olaylardır. Fakat Türkler, değerli eşyaların çalınmasından çok atanın ruhunun yeryüzündeki bağlantısı olan mezarının hakarete ve saygısızlığa uğramasından etkileniyor olmalıydılar. Bir çok araştırmacı, Türklerin bu tip hırsızlıklardan korunmak için kurganları gizli ve uzak yerlere yaptıklarını iddia etmektedirler. Biz bu teze katılmamaktayız. Kurganların uzak yerlere yapılmasındaki amaç yerin uzaklığı değil yerin kutsallığından kaynaklanmaktadır. Ayrıca kurganlar yapıları itibarıyla zaten kendini belli eden tümseklerdir. Tümsek olmayanlar ise taşlarla çevrilerek yeri belli edilmeye çalışılmıştır. Mezarın gizlenmesi istisnai sayılacak bir durumdur ve ancak bazı büyük hükümdarlar ve aileleri için uygulanmış olmalıdır. Sebebi ne olursa olsun ataların kurganlarını tecavüzlerden korumanın yolu onu korumaktan geçmekteydi. Chin Hanedanlığı Yıllığında Sonraki Chao Devleti'nin (M.S.319-352) kurucusu olan Hun imparatoru Shih Lo'ya (M.S.319-333) dair şöyle bir kayda rastlamaktayız:

“Chin Devleti komutanlarından biri olan Tzu-ti, Shih Lo'nun topraklarına saldırdı. Lo ise hemen Tzu-ti'nin atalarına ait mezarı tamir ettirmek ve mezarı korumak için iki oymağı tahsis

edeceğini bildirdi...”

Hun imparatoru Lo, bu olayı savaş yoluyla değil barışla çözümlene yoluna gitmişti. Bu teklif Tzu’nun çok hoşuna gitmiş, her ikisi arasında barış sağlanmış Lo, böylece saldırıları durdurmanın başka bir yolunu bulmuştu[11].

Sonraki Chao Devletinin ikinci büyük imparatoru olan Shih Hu’nun (M.S. 335-349) asıl adı Shih Chih-lung’du. Fakat gençlik yıllarında ilk Chao Devleti’nin kurucu imparatoru olan Liu Yuan-hai’in türbesinin muhafızlığını yaptığı için “Taş Kaplan” anlamına gelen “Shih Hu” lakabı takılmıştır ve bütün tarihi kayıtlar onu bu lakabıyla telaffuz ederler[12].

Bu örneği pekiştiren başka bir olay ise şudur:

397 yılında kurulan Kuzey Liang Hun Devletinin (M.S. 397-M.S. 439) ilk Ch’an-yiisii Meng Hsiin’in oğlu Mu-chien (M.S. 433-439), Tabgaç (Kuzey Wei) hükümdarı Shih Tzu’nun kızkardeşi ile evlenmiş, giderek güçlenen bu devletle akrabalık kurmuştu. Tabgaç hükümdarı kendi devletinin genişlemesinde büyük bir engel olarak gördüğü bu devleti ele geçirmek için önceleri pasif bir siyaset uygulamıştı. Bu taktik işe yaramayınca askeri gücünden faydalanarak eniştesine saldırdı. Beklediği yardımı alamayan Mu-chien, kardeşlerinin de teslim olmasıyla çaresiz kaldı ve 439 yılında Tabgaçlar’a teslim oldu. Shih Tzu onu bağışladı, başkentinde büyük bir törenle karşıladı ve ona “Batı Orduları Generali” unvanını vererek babası Meng-hsun’un kurganını korumak üzere 30 oymağı muhafız olarak görevimdirdi[13].

Bu kayıtlardan büyük kişilerin kurganlarını korumak için bazı oymakların muhafızlık yaptığı, yani bir kurgan muhafızlığı müessesesinin var olduğunu, bu oymak sayısının ise kurganın ait olduğu kişinin statüsüne göre az ya da çok sayıda olduğu görülmektedir. Bu muhafız ailelerin öncelikli görevlerinin kurganı her türlü saldırıdan korumak olmalıdır. O halde bu göreve bir çeşit -İslami dönemdekine benzerliğinden dolayı- “Türbedarlık” denilebilir mi? Yoksa sıradan bir mezar bekçiliği miydi? Buna cevap verebilmek için başka örnekler

bulmamız gerekmektedir. Sibirya ve Orta Asya'nın avcı-hayvancı göçebe halkları etnik ve dil bakımından farklılık gösterebilirler bile göçebe karakterlerinin bir sonucu olarak dinsel alanda ana hatlarda birleşirler. Bu yüzden sorumuza cevap ararken zaman aralığını biraz daha geniş tutmamız ve benzer toplulukları da gözden geçirmemiz faydalı olacaktır. Bütün bunların sonucunda karşımıza çağdaşı olan bir çok Türk topluluklarının çeşitli dinleri kabul etmiş olmalarına rağmen o dönemde hala şaman inançlarıyla yaşayan bir bozkır kavmi çıkmaktadır: Cengiz dönemi Moğollar.

1204 yılında Cengiz Han önderliğinde birleşen Moğollar, onun hakimiyet döneminde ani çıkışlarıyla dünyanın korku ve dikkatini üzerlerine çekmişlerdir. Bu yüzden bu dönemden itibaren onlar hakkında daha fazla merak uyanmış, daha fazla kayıt tutulmaya başlanmıştır. Cengiz dönemi Moğollar hakkında en önemli bilgileri bize sunan ise XII. Yüzyıl seyyahlarından biri olan Wilhelm Von Rubruk'tur. 1253-1255 yılları arasında Kırım üzerinden Karakorum'a kadar gitmiş, burada altı ay kadar Moğollarla birlikte yaşamıştır. Bu sayede Moğollar hakkında kimsenin bilmediği gelenek ve görenekleri, halkın durumunu öğrenme fırsatını yakalamıştır. Onun bize aktardığı kayıtlar arasında konumuzla alakalı çok kısa ama bir o kadar önemli veriler vardır. Özellikle ölümle ilgili notlar arasında şu bilgi çok dikkat çekicidir.

“Ölen soylu biriye; Cengiz Hanın soyundansa mezarının yanında daima bir çadır bulunur. Mezarının yerini kimse bilmez. Soyluların mezarlarının bulunduğu yerde daima bir müfreze nöbet tutar.”

Bizce bu ifadede ya yazardan ya da tercümeden kaynaklanan bir sorun var gibi gözükmektedir. Anlatılmak istenen yeterince iyi belirtilmemiştir ve bu okuyanın aklında soru işaretleri bırakmaktadır. Bizce cümlelerin aslı, şöyle olduğu takdirde anlamlı olacaktır.

“Ölen soylu biriye; Cengiz Han'ın soyundansa (anıt) mezarının yerinde daima bir çadır bulunur. (Asıl) Mezarının yerini kimse

bilmez. Soyluların mezarlarının bulunduğu yerde daima bir müfreze nöbet tutar[14].”

Bu bilgiye göre mezar, dolayısıyla içine koyulan değerli eşyalar söz konusu olmadığı halde çadırı yani bir nevi anıt mezarı koruyan veya bekleyen bir güvenlik grubundan söz etmek mümkündür.

Rubruk’un eserinde Cami-üt Tevarih’den aktarıldığına göre ise Cengiz Han’ın mezarını 1000[15] kadar Uryanhitli korumaktaydı.[16] Bu oldukça büyük bir rakamdır.

Özellikle Uryanhitliler, diğer adıyla Uryanhay boyunun muhafızlık görevine getirilmesinin sebebi nedir? Günümüzde Güney Sibirya’da Tuva, Buryatya ve Yakutistan’da yaşayan ve Türkçe konuşan halklardan olan Uryanhıtlar Moğolların Gizli Tarihi’nde Moğolların kutsal dağı olan Burhan Haldun Dağı’nda yaşayan bir boy olarak gösterilmektedir.[17] Bu boy, eskiden dağlık ve ormanlık bir yerde yaşarlardı. Cengiz Han’ın en sadık adamlarından biri olan Çelme bu boydandır ve babası Carciuday tarafından Cengiz’e hediye edilmiştir[18]. Moğol hanlarının, bahadırların, kabile ve oymak reislerinin muhafız askerlerine Moğolca da “arkadaş” anlamına gelen “nokor” denmektedir. Nokorlerin özelliklerinden en önemlisi efendisine kendi isteğiyle bağlanmasıydı. Onun kölesi veya ücretli uşağı değildi. Bazen babalar kendi evlatlarını daha beşikteyken nokor yaparak verirlerdi. Nokor, başbuğuna hizmet etmeyi görev edinen ve başbuğunu “meşru” efendi kabul eden özgür bir savaşçıydı. Nokorler yüksek tabakaya mensup kişilerden de çıkabiliyordu. Yani nokorler eski Moğol toplumunun hakim sınıfından sayılırlardı. Başbuğuna ihanet eden bir nokor onun efendisinin düşmanı olan kabileler tarafından bile kınanır, cezalandırılması gerektiğine inanılırdı. Bir nokor her şeyden önce başbuğlarının, kabile ve soy rehberlerinin askeridir. Nökörün ölümünden sonra da onun çocukları veya soyu efendisinin ardıllarına hizmet eder. Nokorler sadece askerlik yapmazlardı. Zaman-zaman başbuğu tarafından postacı, elçi göreviyle vazifelendirilir, genellikle de av ile ilgili işlerle meşgul olurlardı. Bir nokor özgür bir insan olarak

istediği zaman efendisini bırakıp gidebilirdi[19]. İşte Celme daha bebekken Cengiz Han'a nokor olarak verilen bir Uryanhit idi. Belki de Cengiz'in mezarının başındaki bir tabur askerin özellikle Uryanhit boyundan olması, Çelme ve Siibedai gibi sadakatlarnı ispatlamış olan bir boydan gelmelerinin bir sonucuydu idi. Sadakat ve iyi savaşçılık dışında Uryanhit boyunun bir başka belki de en büyük özelliği de bütün bir boyun kamlık özelliğine sahip olmalarıdır. Uryanhitler Cengiz döneminin ilkel Şamanizm'inin temsilcileriydiler. Bu kabile bugünkü Yakut Türklerinin de ataları sayılmaktadırlar. İnan'ın, Reşidettin'den naklettiğine göre; "Diğer Moğollar yıldırım ve şimşekten korkup evlerinden dışarı çıkmazken Uryanhitler bunlardan hiç korkmaz tam tersine şimşek ve gök gürültüsüne karşı bağırıp çağırırlardı". Cengiz Han'ın sol kollarından biri olan Odaçı da bu kableden idi ve adından da anlaşılacağı üzere bir şaman hekimdi.[20] Bizce Uryanhitlerin bu özelliklerinin kurgan muhafızı seçilmelerinde büyük rolü olmuş olmalıdır. Demek ki kurgan muhafızlarının askeri görevlerinin dışında bir de dini görevleri olduğunu söyleyebiliriz. Ataların ruhundan yardım istemek, ona danışmak için bir kamin yardımına ihtiyaç duyan insanlar onun mezarı başında kurbanlar kestirdiklerine, bunu ise göğe kandan başka kimse çıkartamayacağına göre bu muhafızların bazıları da kam olmalıydılar. Bu muhafızlar zamanla kurganın uzakta olması veya gizli bir yerde olması sebebiyle yaşayanlara yakın bir yerde kurulan ve kurganı simgeleyen bir anıt mezarda yani türbede görevlerine devam etmiş olmalıydılar. Bu duruma en iyi ve en bilinen örnek Kültigin Barkıdır[21]. Kültigin ve Bilge Kağan anıtlarının olduğu yerde onların mezarı yoktur. Bunlar birer anıt mezar yani türbedir. Arkeolojik verilere göre Kültigin anıtının bulunduğu yerde türbeye giden yol üzerinde yolun her iki tarafında heykeller vardı. Bu yolun sonundaki türbenin arka tarafında kutsal ocak denilen kurban sunma yeri vardır ki bu ocağın başında duran iki heykelin kırık başları bu ocağın içerisinden çıkarılmıştır[22]. Ocağın bulunması kurban törenlerini, bu törenler ise kamların varlığını gösterir.

İslamiyet döneminde ölünün gömülü bulunduğu mezarın üstüne yapılan binaya Türbe denmektedir. Büyük adamlar veya zengin kimseler ölümlerinden sonra farklı olmak için türbeler yaptırmışlardır. Sağlıklarında bıraktıkları servetle giderleri karşılanmak üzere bu türbeleri koruyacak, temizliğini yapacak, başucunda Kur'an okuyacak türbedarlar tahsis edilmiştir.[23] İslâmî anlayıştaki bu türbe ve türbedar tanımından yola çıkarak eski Türklerdeki kurgan muhafızlarının görevlerinin ölüm yıldönümlerinde kurgan sahibini anmak için kurbanlar kesmek, mezarı ve içindekileri soygunculardan korumak, anmaya gelenlere yol göstermek, mezarın bakımlı olması ve tamiriyle ilgilenmek olduğunu tahmin etmek zor değildir.

Türbe yapıları İslâm dünyasında Türkler tarafından yaygınlaştırılan yapılardır. İslamiyet'e ait bilinen ilk türbe 862 yılında ölen Halife el-Muntasir'a aittir. Oysa Türklerde bu yapı çok daha eski dönemlere kadar uzanır. Çin yıllıkları Gök-Türk mezarlarını tasvir ederken kabir üzerine bina inşa ettiklerini, bu binanın duvarlarına ise ölünün hayatıyla ilgili resimler yapıldığından bahsetmişlerdir[24]. Çin kaynaklarının tercümelerinin tamamen bitmemiş olması, araştırmacıların bu konuyu destekleyici başka örnekler bulamamasına sebep olmuş, bu ise bilim adamlarımızı acil neticelendirmeye hatalı sonuçlara itmiştir. Bu yüzden Göktürklerden önce Hun döneminde Türklerde türbe varlığının olmadığı düşünülmüştür. Oysa ki M.S. 333 yılında ölen, Hunların Sonraki Chao devletinin kurucu imparatoru Shih Lo, öldüğünde vasiyeti üzerine bilinmeyen bir yere gömülmüştür. Fakat onu anmak, ruhuna kurbanlar sunmak için başkentte bir yerde anıt mezarı yani türbesi yapılmış ve bu türbeye "Büyük ata " anlamına gelen "Kao-tzu" türbesi adı verilmiştir[25].

Aynı şekilde Shih Lo, annesi öldüğünde de onun mezarını gizli bir yere yaptırmıştı. Boş mezarı, yani türbesi ise Hunların ünlü Hsiang-kuo şehrinin güneyine inşa edilmişti[26]. Çin'in bugünkü Kansu bölgesi civarında kurulmuş olan Kuzey Liang Hun Devleti (M.S.397-439) yıkılmadan önce bir takım uğursuzluklar baş göstermiştir. Bu uğursuzluk alametlerinden birisi de ecdada ait bir türbenin merdiveninin çökmesi de kaynaklardan

öğrenilmektedir[27].

Edinilen bilgilere göre Tatarlarda Hanın ölümünden sonra karargâhı dağıtılmazdı. Bu karargahta onun hanımlarından biri ölünceye kadar yaşar, onun ölümünden sonra ise karargahta sülaleye mensup biri bulunmazsa oraya yüz kadar muhafız bırakılıyordu. Bu muhafızlar ise “ruhlara tıpkı dirilere olduğu gibi” hizmet ederlerdi. Cengiz’in dokuz karargâhı sekiz ak ev veya ak çadıra çevrilmiştir. Sanang-seçen’e göre bu ak evler Uryanhitlar tarafından korunmaktaydı[28].

Kaynaklara göre Cengiz Han 18 Ağustos 1227 yılında Doğu Kansu Bölgesinde öldükten sonra mezarı bilinmeyen bir yere yapılmış, mezarını yapanlar mezar yerini kimseye söylemesin diye öldürülmüştü.[29] Mezarın nereye yapıldığı hakkında çeşitli rivayet ve tezler vardır. Ancak anıt mezarının yapıldığı ve günümüze kadar geldiği bilinen bir gerçektir. Bu anıt mezar hakkında bilinenler asıl mezarına dair bilinenlerden daha net ve tafsilatlıdır.

Cengiz’in türbesi hakkındaki verileri Çinli ve diğer yabancı seyyahlar ve tarihçiler ve elçilerden ediniyoruz.

Cengiz’in ölümünden on yıl gibi kısa bir süre sonra (1237) bir Çinli elçinin seyahat raporunda onun mezarını gördüğü hakkında bir kayıt bulunmaktadır. Verdiği tariflere göre mezar kuzey-batıda Kentey Dağları ve Onon Nehri civarındadır.[30] İnan’ın Reşidettin’den aktardığına göre Cengiz’in “dokuz orda”sı bulunuyordu. Bunlardan dördü hanımlarına diğerleri ise küçük oğlu Tuluy ile generallerine aitti.[31] XVII yüzyılda Cengiz’in anıt mezarı en sonunda Sari Irmak’ın yukarı havzasına “Dost Prensler Ülkesi” anlamına gelen Ejen-Khoroo’ya nakledilmiştir[32].

Bugünkü Çin Halk Cumhuriyeti İç Moğolistan Bölgesinde Hsin-chieh kasabası, Ejen-khoroo[33] Sancağı, Yeke Juu Oymağında bulunan anıt mezarda Cengiz Han’ın kutsal emanetlerini oluşturan şahsi eşyaları korunmaya alınmıştır. Bu taşınabilir anıt mezar birkaç çadırdan oluşurdu ve adına “Nayman chagaan ordon[34]” yani “Sekiz Ak Ev” denirdi.

Rivayetlere göre Cengiz’in ölümünden hemen sonra oğlu Ögedey Han (1186-1241) bütün Moğol kabilelerinden 500 aile Darkan[35]

seçmiş ve bunları anıt mezarın muhafızları olarak atamıştır. Bu ailelerin oluşturduğu çadırlardan dolayı zaman içerisinde bu bölgeye “Ordos” adı verilmiştir. Darkanlar genellikle Kereit, Şiranot ve Oyrat kabilelerinden seçilmişlerdir. Uryanhitlar gibi kamlık özelliklerinin eskiden var olup olmadığını bilemediğimiz bu görevliler bugün Moğollar arasında Şamanizm’in temsilcileri olarak kabul edilmektedirler. Bu bilgiden yola çıktığımızda, bunların görevlendirildikleri dönemlerde de dini özelliklerinin olduğu ihtimali ortaya çıkmaktadır.

■ Darkanlar iki gruba ayrılırlardı:

Baruun Yaamutad; yani Sağ veya Batı kanat. Bu kısım Darkanlara “kutsal Darkad da denir. Arulad, Kereit, Joigurchin, Baragut, Merkit, Torgaut, Mangut, Oyrat, Kongrat kabilelerinden oluşurlardı.

Juun Yamutad; yani Sol veya Doğu kanat. Bunlara ise “Siilde-in Darkad” yani “Darkanların ruhu” da denilmektedir. Calair, Khonkhotan, Agtachin, Khonichin, Süldüs, Sönid, Longkhochin, Bagatur ve Uryanghayları kapsardı.

Darkanlar, Kubilay Han’ın emriyle Cengiz Han için özel dini törenler düzenlemekle görevlendirildiler. Buna göre bir yılda dört kez tören yapılmaya başlandı. Bunlar:

21 Mart. (En önemli tören)

15 Mayıs

21 Eylül

3 Ekim

Bu törenlerde onun ruhu için çiçekler ve yiyecekler sunulur, dini törenden sonra ise binicilik, ok atma ve şarkı söyleme yarışları yapılırdı.

Darkanların en üst görevlisi Jinong idi. Yuan Hanedanlığı (1279-1368) zamanında tören işleriyle ilgili en üst düzey memur olan Jinong, darkanlardan değil, Cengiz’in soyu “Altın Urug” olarak anılan Borjiginlerden seçilirdi. Jinonglar zaman içerisinde yükselerek önce saray içinde görevlendirilmiş

sonraları ise devlet işlerinde en üst düzey bakan olarak yükselmiştir.[36]

Cengiz'in taşınmaz anıt mezarı ise Japon ordusunda albay olan Kanagawa Kosaku tarafından 1942 yılında Ulan Khoto şehrinde bulunmuştur. Albay bu durumu Moğollarda milliyetçilik fikrini uyandırmak için kullanmayı denemiştir. 17 Mayıs 1939 da başlayan Japon işgali sırasında Moğol-Japon işbirliğiyle Kuei-shui'[37]ye nakledilmiş fakat bu durum İç Moğolistan'da büyük protestolara sebep olmuştur. Bunun üzerine Çin'deki Kuo Min-tang hükümeti kutsal emanetleri Kansu Eyaleti Hsin-lung Dağı[38]'ndaki bir taoist tapınağına yerleştirmiştir. Türbenin 1948 yılı yazındaki durumu türbeyi bizzat ziyaret eden Kıvılcım Sabri Baykuzu tarafından şöyle anlatılmaktadır:

"Tapınağa yaklaşık 250 basamaklı bir taş merdivenle çıkılarak ulaşılıyordu. Merdivenlerin başlangıcında bir bölük Çinli asker bulunmaktaydı. Ama bu askerlerin tıpkı diğer Çinliler gibi tapınağa çıkması yasaktı. Çinli tahterevancılar (taşıyıcılar) ancak basamakların bitim yerine kadar çıkabiliyor, daha ileri gitmelerine izin verilmiyordu. Cengiz'in türbesini oluşturan mavi ipek çadır, tapınak içerisinde, tapınağın duvarları kaplanarak kurulmuştu. Çinlilerin girmesi yasak olmasına rağmen biz Uygurlara yasak uygulanmadı.

Çadırın içinde bizimle Uygurca konuşan Moğol budhist rahiplerin Cengiz Han'a ait olduğunu söylediği kılıç, oklar ve yaylar ile mızrak vardı. Mızrağın ucunda anlatılanlara göre Cengiz'in öldürdüğü her kişiden aldığı bir tel saçtan oluşan çeşitli renklerden büyük bir saç tomarı görünüyordu. Ayrıca bunlardan başka biri büyükçe diğerleri bundan biraz daha küçük olan üç sanduka (kutu) vardı. Büyük sandık altın ve gümüşle kaplıydı. Büyük olanın Cengiz'e, küçüklerin ise hanımlarına ait olduğu ve içlerinde bu kişilerin külleri bulunduğu söylendi. Çadırdaki çok eski bir ayna ve Cengiz'in resmi de bulunmaktaydı.

Çadırı sarı giysili Moğol Budhist rahipler korumaktaydı. Tapınağın dışında sürekli olarak dua okuyan rahipler vardı. Sayılarını yaklaşık 250 olarak tahmin ettiğim bu Moğollar

Yulduz[39] bölgesinin Moğollarıydı ki bunlar Torgaut[40] olarak bilinirlerdi.[41]

Türbe, Kansu'da on bir yıl kaldıktan sonra ise Ch'ing-hai'daki Tear Tapınağına nakledilmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra ise 1954 yılında İç Moğolistan'daki asıl yeri olan Ejen-khoroo'ya getirilmiş, ayrıca burada yeni bir anıt mezar inşa edilmiştir.[42]

Ejen-khoroo'da bulunan anıt mezar yani "Sekiz Ak ev"i oluşturan çadırlar günümüzde kullanılan Moğol çadırlarından değildir. Bu çadırlar birkaç düz ağaç dalının birbirine bağlanmasıyla oluşturulan iskeletin üzerinin kapatılmasından meydana gelen türden bir çadırıdır. Bu çadırın diğerlerinden farkı tepedeki duman deliği yani penceresinin olmamasıdır. Ayrıca tepesinde bir boyun bulunur. Bu çadırların eski tip Moğol çadırı olduğu tezinin yanı sıra Cengiz'in bir savaş öncesinde öldüğü göz önüne alındığında bunların savaş sırasında kurulan bir çeşit askeri çadır olduğu da ileri sürülmektedir. Bu tip çadırlara "çomçog" denilmektedir. Cengiz Han'ın kutsal emanetleri için yapılan bu çomçoglar sırasıyla şöyledir.

1- Börtegeljin Hatun Ordunu

Borte Cengiz Han'ın ilk hanımıdır. Ordon'un asıl yeri Bayan Changkhug Nehrinin Yeke-juu Birliğinin Ejen-khoroo Sancağı (Ordos olarak da bilinir) da, bugünkü İç Moğolistan Bölgesi Altan Shireet kasabasının 25 km güney batısındaydı. Orijinal ordon çift çomçogdu. Çomçogda hatuna ait "kuurqag" yani sandık vardı. Sandık 120x77x99.5 cm büyüklüğündeydi. İçinde Hanla ilgili törenleri anlatan eski tarihi kitaplar mevcuttu. 1966 yılı Eylülünde Kızıl Ordu tarafından tahrip edilmiştir.

2- Hulan Hatun Ordonu

Hulan Hatun Cengiz'in ikinci hanımıdır. Ordonu Ejen-khoroo'nun 7,5 km güney-batısındadır. Onun da ordonu çift çomçogtu. Kuurçağında onun ve Cengiz'in portresi vardı.

3- Görveljin-goo Hatun Ordonu

Ejen-khoroo'nun 120 km doğusunda Juun gaar (Cungar) sancağındaydı. Ordonu çift çomçogtu. Sandığı sandal ağacından yapılmış, altın ve gümüşle süslenmişti. Bu ordonda Cengiz'e ait iki kılıç ve o yıllara ait tören kitapları vardı.

4- Öndügön chagaan, Cengiz'in kıratı

5- "Eseg-in Kunug", Kırmızı Tulumu ordonu

6- "Koor Saadag", ok ve yaylarının ordonu

7- "Jiloo", Dizginlerinin ordonu

8- Hazine ordonu

Değerli mücevherler, altın ve gümüş eşyalarla birlikte eski Moğol tarihini ve hanların törenlerini anlatan kitaplar vardı. Bu kitaplar, Chagaan Tiik (Ak tarih), Ulan Tiik (Kızıl tarih), Shar Tuk (Sarı Tarih) ve Altan Biçig (Altın Kitap) idi.

İslâmiyet öncesi Altay kültürünün günümüze kadar uzanan türbedarlık geleneğine en önemli örnek Cengiz'in türbesini korumak ve beklemekle görevli olan bu türbedarlardır. Yüzyıllarca birlikte yaşadıklarından dolayı bir boy olarak anılan bu muhafızlar zaman içerisinde tamamen birer dini görevli haline gelmişlerdir. Özellikle Uryanhit ve Darkanlar günümüz Moğolistan'ında Şamanizm'i yaşatmaya devam eden boylar olarak bilinmektedirler.

Tüm bu bilgilerin ışığında aslında İslâmiyet ile gelen bir gelenek olarak bilinen türbedarlık geleneğinin kökünün İslâmiyet öncesi Türk ve diğer Altay kavimlerinde çok eskiden beri var olduğunu söylemek mümkündür. Daha kesin sonuca varabilmek için Çin kaynaklarının tamamıyla tercüme edilmesi sonucunda bu geleneğe dair farklı örneklerin olup olmadığını yakından takip edeceğiz.

Prof. Dr. Tilla Deniz BAYKUZU,

Arş. Gör. Dr., Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü (Yazı yayın tarihinde Hocamız Arş. Görevlisidir.)

● Not: Yazı Pdf. Formatından aktarılmıştır. Hatalarımız vardır, iletirseniz en kısa sürede düzeltilecektir.

■ Dipnotlar:

[1] İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul 1996, s.291 ; G. Çandarlıoğlu, İslam Öncesi Türk Tarihi Ve Kültürü, İstanbul 2003, s. 29; A. Ahmetbeyoğlu, "Büyük Hun Hükümdarı Attila", Manas Türk Kırgız. Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 7, s. 1-20,

[2] J.P. Roux, Altay Türklerinde Ölüm, İstanbul 1999, s. 253.

[3] CS Chin hanedanlığı yıllığı,M.S. 265-420 yılları arasında hüküm sürmüş Chin Hanedanlığının olaylarının kaydedildiği yıllıktır. Fang Hsuan-ling tarafından M.S. 641-648 yılları arasında yazılmıştır. Eser 130 bölümden oluşur. 100. bölümden sonrası Hun Devletleri ve On Altı Devlet Döneminde kurulan çeşitli devletlerin siyasi ve kültürel tarihini anlatır. Eserin Taipei, 1987 baskısı kullanılmıştır. 102, Liu Ts'ung Biyografisi, s. 2678; TCTC. (Tsu-chih T'ung-chien, Kronolojik bir eserdir. 294 ciltten oluşur. S-.Kuang tarafından yazılan eser M.Ö. 403- M.S. 960 yılları arası olayları kapsamaktadır. Makalemizde Taipei, 1935-1987, Hua Shih yayınevinin baskısı kullanılmıştır. s.2862; L.N. Gumiliev. Hanlar, İstanbul 2002, s. 367.

[4] W Radloff . Sibirya'dan Seçmeler, Ankara 1986, s. 215-217; A. İnan, Tarihle ve Bugün Şamanizm. Materyeller ve Araştırmalar, TTK. Ankara 2000 s. 14-21

[5] Mergen, "Nişancı" "iyi alıcı" demektir. Pehlivan Gültekin, Doğu Türkistan Kulca, 75, Diş Hekimi.

[6] Bir diğer adı "May ene" dir.

[7] Yaratıcılar.

[8] W. Radloff, a.g.e., s. 218-219.

[9] W. Radloff, a.g.e., s, 220-221; Kamın ruhlarla ilişki kurması hakkında bkz. M. Eliade, Şamanizm, İlkel Esime Teknikleri, İstanbul 1999, s.24, 543.

[10] A. Taşağıl. Göktürkler, TTK Ankara 1995, s. 11,98.

[11] CS. 104A, s. 2720.

[12] CS, 106, s.2761; Bu bilgi bize türbelerin önünde veya etrafında, ya da anıt mezara giden yol üzerinde mezarı koruduğuna inanılan taş kaplan heykellerinin olduğunu düşündürür.

[13] SLKCC, (Shih-liu Kuo Ch'un-ch'iu, Wei Hanedanlığı döneminde Ts'ui Hung tarafından yazılmıştır. On Altı Devlet döneminde yaşamış olan bütün devletler hakkındaki bilgileri ayrıntılarıyla veren çok önemli bir eserdir ve 100 bölümden oluşur. Ancak özellikle rakamlarla ilgili bilgiler diğer kaynaklardakilerden farklı, genellikle biraz abartılı olmakla beraber diğer yıllıklarda bulunmayan bazı kayıtlara bu eserde rastlanmaktadır. Makalemizde Taipei 1987 baskısı kullanılmıştır.) 97 Pei Liang, s. 671,; W.S. (Wei Hanedanlığı Yıllığı, 551 yılında Kuzey Ch'i (550-572) imparatoru tarafından saray baş katibi olan Wei Shou'ya yazdırılmıştır. Eser 114 cilt-130 bölümden oluşmaktadır. 93-103'e kadar olan on bölümde yabancı kavimlerin siyasi hayatlarıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu bölümler içerisinde 95. Bölüm İlk ve Sonraki Chao Devletlerine ayrılmış bölümdür. Eserin Taipei 1987 baskısı kullanılmıştır.), s.46. İmparator T'ai-Wu Biyografisi, s, 90.

[14] W.V. Rubruk. Moğolların Büyük Hanına Seyehat, 1253-1255, İstanbul, 2001 s.42.

[15] 1 Tabura denk düşer.

[16] W.V. Rubruk. A.g.s. s.42

[17] Moğolların Gizli Tarihi, Çev. Ahmet Temir, TTK Ankara 1986, s. 38.

[18] W.V. Rubruk. A.g.s. s.38

[19] B.Y. Vladimirtsov, (Moğolların İçtimai Teşkilatı, çev. Abdulkadir İnan, TTK Ankara 1987, s.87-96

[20] A İnan., Makaleler ve İncelemeler, "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi", TTK Ankara 1987. s. I 377.

[21] Barkın anlamı "ev"dir. Ancak bir devlet büyüğü olan Kültigin'in ölümü üzerine ona yaptırılan anıt mezara "bark" adı verildiğini görüyoruz. Şimdilerde "Anıt-mezar" yerine kullanılan ve aslı Yunanca olup bize Fransızca'dan geçen

“Mozole” kelimesini kullanmamak için “türbe” karşılığını kullanıyoruz. <http://www.orkun.com.tr/asp/yazi.asp7?akaleNu=413>.

[22] M Gökmen., Eski Türk Kitabeleri, İstanbul 1981, s. 97.

[23] M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, İstanbul 1983, s.539.

[24] H. Önkal, Anadolu Selçuklu Türbeleri, TTK Ankara, 1996, s.4.

[25] CS, 105 Shih Lo Biyografisi, s. 2751.

[26] CS. 104A, s. 2720.

[27] SLKCC. 97, s.671.

[28] A İnan., a.g.e., s. 378, 380.

[29] J.P. Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, İstanbul, 2001, s. 227-228.

[30] Moğolların Gizli Tarihi, s.238.

[31] A İnan., a.g.e., s. 378

[32] Potanın'den aktarılanlara göre arka taraftaki bir çadırda, bakır ya da gümüş bir tabut içerisinde Cengiz'in kemikler bulunmaktaydı. A. İnan., a.g.e., s.383.

[33] Ejen: Prens. Sahip ; Khoroo: saray.

[34] Ordon, Moğolca “Han sarayı” anlamına gelmekte olan “Ordo” kelimesinin çoğul halidir. Ancak burada saygı duyulan eşyalar olarak ele alınmalıdır.

[35] Darkanlar azad edilmiş kölelerdir. Bunlar efendisinin isteği üzerine Han'ın da onayı alınarak vergi ve cezalardan muaf tutulan imtiyazlı bir sınıftılar. Darkan kelime anlamı olarak “vergi mükellefiyeti olmayan” anlamına gelmektedir. Eski Uygurca'da “memur” anlamında kullanıldığı görülmüştür. Kaynaklarda çoğul hali olan “Darkad” olarak da geçer. B.Y. Vladimirtsov, a.g.e, s. 175. 241-243, 255-256; Moğolların Gizli Tarihi, s.15, 222.

[36] Mançuların Ming Hanedanlığı (1644-1912) zamanında jinongların görevi oldukça düşmüş olmasına rağmen yine Darkanların başkanı olarak Mançu sarayında varlığını sürdürmüştür. En son Jinong. Ochir-Khuyagtu 1949 yılında ölünce Komünist Çin hükümeti Darkanlar sistemine son vermiştir. <http://www.mongols.com/historyhtm> 07.05.2004.

[37] Bugünkü İç Moğolistan'ın başkenti olan Hohot şehrinin Çince eski adıdır.

[38] Lan-chou şehrinin güneyindeki Yu-chou kasabası sınırları dahilindedir.

[39] Doğu Türkistan'ın Turfan'ın batısında, Urumçi şehrinin güneyindeki Karaşehir ile batıdaki Tekes Yaylası arasında bulunan bölgenin adıdır. Adım Bağraş Golüne dokülen Yeke Yulduz Nehrinden alır.

[40] Torgaut, Moğolların Gizli tarihi'ne göre "Gündüz muhafızları" anlamına gelmektedir. Kelime Türkçe "Turmak, durmak" kökünden türemiştir. Tekil hali "Torgaul" dur ve Uygurca "Karakol" anlamına gelir. Anlaşılan bu görevliler tıpkı Darkanlar gibi daha sonra bir kabile olarak anılmışlardır.

[41] Baykuzu Kıvılcım Sabri, 74, Lise mezunu, Doğu Türkistan, Kulca.

[42] Çinlilerin yaptırdığı bu anıt mezar Çin imparator sarayı tipindedir ve Moğolların fikri alınmadan yapılmıştır. Moğolların anma törenleri ise dans, şarkı, film gösterileri gibi faaliyetlerin de eklenmesiyle komünist propaganda törenlerine döndürülmüştür, 1966-1976 yılları arasındaki kültür devrimi sırasında kutsal emanetlerin bazıları hariç çoğu tahrip edilmiştir. Bugün bu anıttaki Cengiz Han'a ait olduğu söylenen bir çok eşya imitasyondur. Taryhy makalalar